

UOT 811.1/8

İNGİLİS HÜQUQ TERMINOLOGİYASININ TƏRCÜMƏSİ PROBLEMLƏRİ

Təranə Vaqif qızı MƏMMƏDOVA

Western Caspian Universiteti, baş müəllim

t.mamedova@yahoo.com

Hüquqi leksika özünəməxsus terminləri ilə fərqlənir. Sinonimlər və latın mənşəli terminlərin işlədilməsi İngilis hüquq terminologiyasının tərcüməsində çətinliklər yaradır. Məqalədə İngilis dilində işlədilən terminlər və onların tərcüməsində qarşıya çıxan çətinliklərdən bəhs olunur.

***Açar sözlər:** terminin forması, terminlərin milli spesifikasiyası, terminlərin müxtəlif tərkibliliyi, abreviatur terminlər, mürəkkəbxəbərlərli terminlər.*

Tərcümə prosesində müxtəlif maneələrin fərqli xüsusiyyətlərə malik olması və onların aradan qaldırılması, tərcümənin ümumi mahiyyətinə, ekvivalentlik və adekvatlıq məsələlərinə təsirsiz ötürülmür. Belə ki, kommunikativ məqsəd naminə qismən itkilərə yol verilməsi tərcümədə ekvivalentliyə riayət etməyə şərait yaradır, lakin bu zaman tərcümənin adekvatlığının qorunub saxlanması labüd bir şərt kimi qaçılmazdır.

Tərcümə prosesində tərcüməçinin qarşısına çıxan çətinliklərin mənbələrindən biri də mətnə verilmiş terminoloji məfhumun məzmunu ilə bağlıdır.

Hər bir terminologiya kimi, hüquq terminologiyası müəyyən elmi sistemdə terminoloji xarakter kəsb edən, ümumi dilin bir neçə sözünü özünə daxil edir və yeni terminlərin yaranmasında yardımçı olan müəyyən sözdüzəldici modellər sisteminə malikdir. Hüquq terminologiyası, hüququ abstrakt insan təfəkkürünün (etik normalar, hüquqları, öhdəlikləri) və konkret hadisələrin (cinayət hadisələrinin) məcmusu kimi qələmə verməyə imkan yaradır.

Hər bir terminoloji sistemdə olduğu kimi, hüquq terminologiyasında verilmiş terminoloji sahəyə xas olan, ədəbi dil vahidlərindən əmələ gəlmiş terminlər mövcuddur.

Hüquq terminologiyası dayanmadan inkişaf mərhələlərini keçərək, işlənmə funksiyasının dəyişkən şərtlərinə uyğunlaşaraq hüquq elminin inkişafını özündə əks etdirir. Digər tərəfdən hüquq terminologiyasının inkişafı müasir elmi biliklərin formalaşmasında ümumi qanunauyğunluqları əks etdirir. Hüquq

elminin inkişafı yeni terminlərin əmələ gəlməsində, yeni terminlərin işlənməsi üçün zəmin yaradır.

Hər hansı dilin hüquq leksikasından bəhs edərkən, onu araşdırarkən onun tarixini nəzərdən keçirməli və tarixi mənbələrini ilk növbədə araşdırmaq vacibdir. İngilis dilinin hüquq leksikasının zənginləşməsində fransız və latın dilindən olan alınma hüquqi terminlərin böyük rolu olmuşdur. Bu alınma terminlər, affiksasiyaya uğrayaraq ingilis dilində digər nitq hissələri yaradır: felon, felony, client, admit, (cinayət) cinayətkar, “mediate” [1, s.16].

Bu gün İngilis dilinin hüquq leksikasında işlədilən sözlərin çoxu tarixin müəyyən mərhələlərindən keçərək dilin lüğət tərkibində formalaşmışdır. German tayfalarının işğalından sonra qədim İngilis dilində işlədilən “bequeath” (vəsiyyət etmək, daşınan əmlaka aiddir), “theft” (oğurluq), “guilt” (günah, günahkar), “land”, (torpaq, daşınmaz əmlak) kimi sözlər bu gün də, İngilis dilinin hüquq leksikasında işlədilir. Qədim anglosaksonların hüquqda işlətdiyi alliterasiyalar “aid and abet” (cinayətdə əlbir olmaq və təhrik etmək), “any and all” kimi ifadələr müasir İngilis dilinin hüquq leksikasında öz əksini tapmışdır.

Məlumdur ki, terminin forması onun yaxşı anlaşılmasına və terminin düzgün tərcüməsinə maneə törədə bilər. Lakin terminoloji vahidin düzgün tərcümə edilməsinə təkcə terminin forma amili deyil, eləcə də terminin özülünü təşkil edən məna məfhumu da səbəb ola bilər. Bildiyimiz kimi tərcümə prosesi nəticəsində bir dildə yazılmış mətnin əsasında ikinci bir dildə formaca yeni, məzmunca birinci mətnə yaxın bir mətn meydana gəlir. Orijinal mətn dəyişməz qalır, ancaq onun əsasında ikinci bir dildə yeni bir mətn yaradılır. Mətn düzgün şərh olunmasa, təhrifə gətirib çıxarır ki, bu da yol verilməzdir. Məhz terminlərin tərcüməsi ilə bağlı çətinliklər bu hallarda baş verə bilər:

- tərcümə edilən dildə terminlərin aid olduğu elm sahəsinə aid kifayət qədər məlumatın olmaması;
- terminlərin milli spesifikasiyası;
- terminlərin müxtəlif tərkibliliyi.

Reformatski qeyd etmişdir ki, “terminologiya sözlərin toplusu olaraq, iki sahibin - leksik sistem və elmi məfhumların quludur”. Buna görə də, “terminlərin anlaşılması və şərh təkcə uyğun definisiya əsasında deyil, terminlərin realizə olduğu nitqdən asılıdır, terminin məzmunu onun definisiyası ilə məhdudlaşmır, onu müəyyən edən məfhum ilə, eləcə də bu məfhumun verilmiş nəzəriyyə və ya cərəyanda ümumi elmi anlam sistemində tutduğu yerə görə müəyyən olunur”. Məlumdur ki, terminoloji informasiyanın formalaşma mənbəyini, insanların praktiki fəaliyyəti və ictimai idrak təcrübəsi təşkil edir.

Terminoloji informasiyanın sosial mahiyyəti bununla müəyyən olunur. Yeni məfhumun formalaşması artıq mövcud olan dil təcrübəsi bazasında yaranan əşyanın qavranılması ilə bağlıdır. Tərcüməçi terminlərlə ifadə olunan məfhumu düzgün şərh etməsi üçün işlədiyi elm və texnika sahəsinə yaxından bələd olmalıdır.

Terminlərin tərcüməsində iki meyl vardır: dildə müvafiq termin yaratmaq, termini olduğu kimi saxlamaq. Terminləri tərcümə dilinə təqdim etdikdə

onun mənası açıqlanmalıdır. Məsələn, ingilis dili vasitəsi ilə dilimizə keçən, “franchise”, azərbaycan dilində “franşiza” kimi verilir. Bu kimi terminlərin izah olunması, gələcəkdə onların yaddaşda möhkəmlənməsinə zərurət yaradır. Məsələn, In practice, States are increasingly drawing distinctions among non-citizens, particularly within the context of supranational economic or political unions. Several of these distinctions have been reviewed by international human rights bodies in recent years [2, s. 9].

“Hoechst, for instance, merged with France’s Rhone-Poulenc to form Aventis, which itself might now disappear, either in a merger with Sanofi or into the arms of a white knight [3], cümlələrində verilmiş terminlərin azərbaycan dilində supranational-fövqəlmilli, white knight-ağ cəngəvər kimi ekvivalenti var. Bu terminlərin kalka yolu ilə tərcümə edildiyinə baxmayaraq, onları aydın başa düşmək olmur. Məhz buna görə də verilmiş terminlərin izahı bizə yardımçı olar və cümlənin tərcüməsi daha düzgün alınar. Oxford izahlı lüğətində “supranational-involving more than one country” kimi [4s. 1307], “white knight - a person or organization that rescues a company from being bought by another company at too low a price” [4, s.1477] verilmişdir. Terminlərin izahını oxuduqdan sonra yuxarıda verilmiş kontekst daha aydın başa düşülür.

Qeyd etmək lazımdır ki, terminlərin tərcüməsində onların milli spesifikasi nəzərə alınmalıdır.

Böyük Britaniya və ABŞ mədəni faktorlarına xas olan seçdiyimiz “barrister”, “solicitor”, “attorney”, “lawyer” terminləri hüquqşünaslıq ixtisasını bildirən terminlərdir və məhz milli spesifikasiyaya görə tərcümədə çətinlik yaratmışdır.

Bu terminlərdən yalnız “lawyer” ümumi termindir. Digər terminlərin azərbaycan dilinə tərcüməsi həmin terminlərin azərbaycan dilində, azərbaycan yurisprudensiyasında adekvat vəzifə olmadığından çətinlik törədir. “Solicitor” termini “lawyer” britaniya variantında, müştəriyə məsləhət verən, baristərə işləri hazırlayan, aşağı instansiyada çıxış edən vəkil deməkdir. Amerikan variantında isə “hüquq məsləhətçisi, yuriskonsult, hüquq konsultantı” mənasına malikdir. Amerikan variantında ən çox işlənən “attorney” termini Britaniyada əvvəllər solicitorlara deyilirdi və rəsmən 1873-cü ildən sonra Britaniyada solicitor mənasında deyilişi ləğv olunmuşdur. Amerikan variantında isə əksinə yeni mənələrdə işlədilən “attorney” - məhkəmə müvəkkili, məhkəmə vəkili, hüquqşünas, vəkil, prokuror, bu kimi mənələrə malikdir. “Barrister” termini isə britaniya realisi kimi yüksək məhkəmə instansiyalarında çıxış etmək hüququna malik olan vəkil deməkdir (adi vəkildən barristerin fərqi ondan ibarətdir ki, barrister işi lap əvvəldən aparmır, o, işə aid olan materialları məhkəməyə bir az qalmış əldə edir. Bu terminləri hərtərəfli izah etdikdən sonra onların hər birinin spesifikasiyasını anladıqdan sonra düzgün tərcümə etmək mümkündür.

İngilis dilinin britaniya variantında işlədilən “cross-bencher” termini azərbaycan dilinə “parlamentin müstəqil üzvü” kimi tərcümə olunur. Bu ondan irəli gəlir ki, Britaniyanın parlamentində heç bir parlament fraksiyasını təmsil

etməyən parlament üzvü köndələn qoyulmuş skamyada əyləşir və bu fakta əsasən də belə bir termin yaranmışdır.

İxtisar olunmuş terminoloji vahidlərlin tərcümə prosesində qarşıya çıxan çətinliklərini nəzərdən keçirək.

Bilirik ki, ixtisarlari, (abreviaturları) söz yaradıcılığının sintaktik üsulla yaranmış elementlərinə aid edirlər.

Abreviatur üsulu ayrı-ayrı terminoloji sistemlərdə sözə qənaət edilməsinə, mürəkkəb tərkibli terminlərin sadə quruluşlu terminlərlə əvəz olunmasına şərait yaradır. Abreviatur terminlərin, Azərbaycan dilində yayılmağa başlanması 30-cu illərdən sonrakı dövrə aiddir. Həm Azərbaycan dili, həm də ingilis dilinin hüquqi leksikasında yuxarıda qeyd edilən terminlərdən başqa abreviaturların da xüsusi yeri vardır. Sintaktik əlaqələr nəticəsində formalaşan bir sıra mürəkkəb strukturlu vahidlər ixtisar qısaltmalar şəklində çıxış edir.

Məlumdur ki, abreviaturları tərcümə etmək üçün onların bütöv formasını müəyyən etmək lazımdır. Birinci dəfə mətdə verilən ixtisar forması, əslində onu izah edən söz birləşməsi ilə verilməlidir.

“The Line of Control (LOC) established between Indian and Pakistani occupied Kashmir denies Kashmiris the right to freedom of movement in contravention of article 12 (1) of the International Covenant on Civil and Political Rights”, Kəşmiri işğal edən Hindistan və Pakistan arasında yaradılan “Nəzarət Xətti” Vətəndaş və Siyasi hüquqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiyanın Maddə 12 (1) bəndinə zidd olaraq, Kəşmirlilərin azad hərəkət hüququnu inkar edir. Belə verilmiş abreviatur tam forması ilə uyğunlaşır və tərcümə prosesində heç bir problem araya çıxmır. Lakin bəzi ölkələrdə bir sıra ixtisarlər oxucu auditoriyası üçün o qədər adi hala çevrilmişdir ki, onların tam forması kontekstdə verilmir. Belə hallar çox vaxt tərcümə prosesində problemlərə səbəb olur. Xüsusən də bu problemlər tədris prosesində özünü büruzə verir. Belə ki, hər hansı ölkənin realiləri ilə tanış olmayan, hüquqi və siyasi bilikləri az olan müəllim və ya tələbə bu cür ixtisarlərin tərcüməsində çətinlik çəkir. İxtisarlərin kontekstdə verilməməsi tərcümə prosesində yaranan çətinliklərdən ən başlıca səbəblərindən biridir.

Mürəkkəbixtisarlı terminlərin mənasını başa düşmək üçün, terminlərin əsasını təşkil edən sözlərin mənalılarının açıqlanması çox zaman çətinlik törədir. Məsələn, greenmail termini blackmail - şantaj etmək və “pul”un slenqdə işlədilən “green” (yaşıl) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Bu termin şantajla, zorla pul almaq kimi başa düşülür, yəni hər hansı bir şəxs kompaniyanın böyük miqdarda səhmlərini aldıqdan sonra, həmin kompaniyanın rəhbərləri kompaniyanın başqa şəxs tərəfindən alınmasından ehtiyat etdiyindən, səhmləri alan şəxs aldığı səhmləri kompaniyaya həqiqi dəyərindən artıq, yəni yüksək məbləğdə satır. Aydındır ki, belə növ terminlərin Azərbaycan dilində ekvivalenti hələ də müəyyən edilmədiyindən, onların tərcüməsi çətinlik törədir və tərcüməçi bu növ terminləri tərcümə edərkən izahlı metoddan istifadə edir.

Ədəbiyyat:

1. Tiersma, Peter M. 1989. Linguistic Aspects of Legislative Expression Vancouver: University of British Columbia Press
2. United Nations Economic and Social Council, Commission on Human Rights, GE.02-13911(E) 130602
3. The Economist, 29 Jan., 2004
4. Oxford Advanced Learner's Dictionary, Oxford University Press, 2010

Тарана Вагиф кызы Маммедова**Трудности перевода английской юридической терминологии****Резюме**

Язык юридической литературы выделяется наличием большого количества терминов. Употребление синонимов и слов латинского происхождения усложняет понимание и перевод необычной лексики. Статья анализирует юридические термины, употребляемые в английском языке, и трудности их перевода.

Ключевые слова: форма терминов, национальная специфика терминов, неоднородность терминов, термины аббревиатуры, сложносокращенные термины.

Tarana Vagif Mammadova**Translating problems of english law terminology****Summary**

Legal language is characterized by a specific language. The use of synonyms and Latin terms makes it difficult to understand and translate its unusual vocabulary and terms. The article highlights the legal terms used in English language and challenges of translation.

Keywords: term form, specific features of the terms, terms abbreviations, complex- abbreviated terms.